

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Elżbiety Szabelskiej
pt. *Mowa dzieci z ADHD w wieku wczesnoszkolnym*
Lublin 2020 (ss. 318)

Przedłożona do recenzji praca doktorska mgr Elżbiety Szabelskiej, napisana w Katedrze Logopedii i Językoznawstwa Stosowanego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, pod kierunkiem dra hab. prof. UMCS Tomasza Woźniaka, jest obszernym opisem zachowań językowych dzieci w wieku wczesnoszkolnym nadpobudliwych psychoruchowo. Podejmowane zagadnienie jest próbą charakterystyki zaburzeń w zakresie kompetencji i sprawności językowych dzieci z ADHD na tle umiejętności ich rówieśników neurotypowych.

Struktura pracy

Praca, licząca 318 stron, składa się z 7 części, stanowiących tekst główny (s. 4 - 258) i znajdującą się poza nim bibliografię (s. 259- 267), spis tabel (268-269), wykresów (s. 270-275) i rycin (s. 276) oraz ponad trzydziestostronicowy aneks, w którym autorka w czterech załącznikach zamieściła schemat badania funkcjonowania językowego dzieci z ADHD, oraz karty ocen badania funkcjonowania językowego dziecka z zespołem nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi.

Na uwagę zasługują wstępne partie pracy, w których Autorka w bardzo obszerny, wnikliwy sposób przedstawia podstawowy obiekt swoich badań, czyli mowę i język w różnych ujęciach lingwistycznych (strukturalistycznym, generatywnym, kognitywnym), socjo- i psycholingwistycznych oraz logopedycznym. Szczególną uwagę skupia na omówieniu kompetencji i sprawności językowych, które słusznie uczyniła podstawowymi w przedmiocie badań. W kolejnym rozdziałach o charakterze wstępnym przedstawia w syntetyczny sposób różne teorie nt. rozwoju mowy i czynników go stymulujących (rozdz. 2.) oraz prezentuje dotychczasowy stan wiedzy i zakres badań nad zespołem nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi (rozdz. 3.). Wskazuje i omawia różne postaci ADHD i ich objawy, sądy na temat etiologii tego zaburzenia, sposoby leczenia, wreszcie problemy dziecka

z ADHD w środowisku szkolnym i społecznym. Omawiając dotychczasowe ustalenia badaczy na temat problemów osób z ADHD, zwraca uwagę na potrzebę podjęcia szerokich, szczegółowych badań zachowań językowych dzieci w wieku szkolnym z perspektywy logopedycznej i językoznawczej. Jak pisze autorka na s. 85 „tematyką ADHD zajmuje się przede wszystkim psychologia, pedagogika, psychiatria i neurologia”, a jak pokazuje w rozdz. 3.6. doniesienia na temat funkcjonowania językowego w ADHD mają charakter incydentalny i jednostronny – opisują zaburzenia sprawności językowych i komunikacyjnych w zespole nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi bez porównania wyników badań prowadzonych wśród dzieci neurotypowych. Ta obserwacja stała się kluczowa dla uzasadnienia podjęcia tematu rozprawy doktorskiej, której cel został sformułowany zwięźle na s. 4: „opisanie funkcjonowania pacjentów z ADHD na poziomie językowym” i zestawienie uzyskanych danych z wynikami grupy kontrolnej – dzieci w normie rozwojowej.

W celu zgromadzenia porównywalnego materiału badawczego Autorka rozprawy przygotowała narzędzie badawcze. Jego szczegółową budowę wraz z zaplanowanymi zadaniami omówiła doktorantka w bardzo dobrze przygotowanym rozdziale 4.

Część analityczną pracy stanowi rozdział 6., w którym w kilkunastu podrozdziałach, obejmujących różne płaszczyzny języka – od wymowy, przez leksykę, fleksję, składnię po narrację i jej uwarunkowania społeczne, i kulturowe - zostały skrupulatnie przedstawione rezultaty badań prowadzonych wśród dzieci z ADHD i w normie rozwojowej. Wnioski szczegółowe, formułowane podczas analizy wyników poszczególnych zadań, posłużyły doktorantce do przedstawienia ogólnego obrazu funkcjonowania językowego uczniów z ADHD w ostatnim – 7. rozdziale pracy.

Należy zwrócić uwagę, że prezentowane w pracy wyniki badań są bogato ilustrowane licznymi, różnymi ze względu na fakturę, wykresami (75), tabelami (29) i rycinami (10), a zamieszczona na końcu bibliografia, licząca ponad 100 pozycji, obejmuje publikacje nie tylko z zakresu językoznawstwa, ale również dyscyplin należących do nauk społecznych i medycznych, w tym część z nich w języku angielskim. Świadczy to o szerokim ujęciu podjętego tematu oraz wnikliwości badawczej doktorantki. Przedłożona do oceny praca charakteryzuje się niebudzącą zastrzeżeń strukturą, która pozwala na prawidłowe prowadzenie wyводу naukowego.

Założenia teoretyczno-metodologiczne

Przedmiotem badań uczyniła doktorantka sposób funkcjonowania językowego dzieci w wieku wczesnoszkolnym z ADHD na tle ich rówieśników w normie rozwojowej. Wybór przedmiotu badań oraz określenie celów badawczych należy uznać za trafne, ponieważ w literaturze językoznawczej, logopedycznej brakuje opracowań kompleksowo omawiających to zagadnienie. Za bardzo istotny dla osiągnięcia postawionych celów uważam pomysł zestawienia wyników uzyskanych podczas badań dwu grup dzieci – z ADHD i bez zespołu nadpobudliwości ruchowej, bowiem tylko w taki sposób możemy precyzyjnie wskazać problemy natury językowej u dzieci z ADHD, opisać je a następnie poszukiwać form skutecznej terapii. Jednostronny opis zachowań językowych dzieci z ADHD byłby tylko suchym rejestrem faktów językowych.

Porównywalny materiał badawczy Autorka rozprawy zgromadziła na podstawie samodzielnie przygotowanego narzędzia badawczego, którego budowa oparta została na wyróżnionych przez S. Grabiasa trzech rodzajach kompetencji, biorących udział w procesie komunikacji. Jego strukturę wraz z zaplanowanymi zadaniami (jest ich 18) omówiła doktorantka w bardzo dobrze przygotowanym rozdziale 4., z którego możemy dowiedzieć się o celu, metodzie oraz kryteriach oceny każdego z przygotowanych poleceń. Obejmują one próby oceniające poziom kompetencji językowej uczniów, dotyczące wymowy oraz zasobu słownictwa w zakresie podstawowych części mowy, a także prawidłowego użycia form fleksyjnych i budowania konstrukcji syntaktycznych. W odniesieniu do zadań z zakresu kompetencji komunikacyjnej i kulturowej ich celem stała się ocena sposobu tworzenia narracji, budowania wypowiedzi zgodnie z regułami interakcyjnymi oraz badanie rozumienia i tworzenia tekstu w oparciu o posiadaną przez ucznia wiedzę o kulturze. Przygotowanie narzędzia badawczego zostało przez doktorantkę poprzedzone drobiazgowymi studiami teoretycznymi, odnoszącymi się do podstawowego przedmiotu badań (mowa i język) oraz na temat zakresu i poziomu umiejętności dzieci w wieku wczesnoszkolnym, a także poszukiwaniami odpowiednich, dostosowanych do ich możliwości, sprawdzonych w praktyce zadań, mogących ocenić ich sprawności językowe. Świadczy to o bardzo dobrym warsztacie badawczym doktorantki, kształtującym się przez wiele lat (m.in. podczas zdobywania wcześniejszych stopni naukowych). Świadomie i celowo dokonuje ona wyboru odpowiednich metod gromadzenia i analizy materiału.

Badaniami objęto dwie grupy dzieci – uczniów klas 1-4 szkoły podstawowej w wieku od 7 do 10 lat, wśród których znalazło się 30 dzieci z diagnozą zespołu nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi oraz 60 dzieci w grupie kontrolnej – po 15 osób

z każdego poziomu nauczania. Taki dobór grup badawczych należy uznać za optymalny z uwagi na trudności, z jakimi spotkała się doktorantka podczas ich kompletowania, wynikającymi z często późnego diagnozowania ADHD u dzieci 9-letnich i starszych. Charakterystyka badanych uczniów wraz z uzyskanymi przez nie wynikami została przedstawiona w kilku tabelach zamieszczonych na s. 113-117.

Proponowane próby oraz sposób oceny ich realizacji zostały przez Autorkę pracy dobrze pomyślane. Pewne zastrzeżenia natury stylistycznej wnoszę do redakcji tytułów niektórych elementów narzędzia badawczego – a co za tym idzie również tytułów podrozdziałów w części analitycznej pracy, przede wszystkim poświęconej badaniu kompetencji językowej. Tytuł rozdziału 4.1.3 *Konstrukcje* jest moim zdaniem zbyt ogólny, a nawet w pewnym sensie mylący. Znalazły się w nim bowiem próby odnoszące się do poprawności w zakresie użycia form fleksyjnych rzeczownika i czasownika obok konstrukcji składniowych – wyrażen z użyciem przymiaka i budowy wypowiedzeń. Również tytuł bloku zadań: *Kończenie zdań*, nie jest moim zdaniem zbyt fortunnie sformułowany stylistycznie, a w przypadku badania poprawności fleksyjnej rzeczowników i czasowników w wypowiedzeniach uważam za zbędny. To, w jaki sposób sprawdzimy sprawność językową ucznia w zakresie doboru form fleksyjnych, wynika z celu każdej z prób i poleceń skierowanych do respondenta. Sądzę, że należałoby zastanowić się nad bardziej trafnymi tytułami dla części poświęconych badaniu fleksji i składni, zwłaszcza przed ewentualną publikacją pracy.

Osiągnięcie szczegółowych celów badawczych, tzn. „określenie zakresu zadań, które wywołują trudności oraz ich przyczyny” (s. 92) u dzieci z ADHD implikowało zastosowanie w analizie zgromadzonego materiału przede wszystkim metod ilościowych w połączeniu z jakościowymi na drodze dociekań opartych na porównaniu danych uzyskanych w grupie właściwej i kontrolnej. Główną metodą analityczną, prowadzącą do wniosków na temat stanu sprawności językowej dzieci z ADHD w odniesieniu do ich rówieśników stała się metoda statystyczna, która umożliwia pozyskanie wiarygodnych rezultatów. Jej zastosowanie dowodzi wysokiej świadomości metodologicznej Autorki. Tym samym stwierdzam, że podstawy metodologiczne pracy zasługują na pozytywną ocenę.

Analityczna część pracy

Zasadniczy trzon pracy stanowi rozdział 6., zatytułowany *Analiza badań*, w którym Doktorantka, przyjmując porządek wyznaczony kolejnością zadań występujących w narzędziu badawczym, relacjonuje przebieg badań i formułuje częściowe wnioski na temat

rozwoju kompetencji językowej, komunikacyjnej i kulturowej dzieci z ADHD na tle ich rówieśników w normie rozwojowej. Uwagę przykuwają przede wszystkim statystyczne wyliczenia, ilustrujące np. uzyskaną przez uczniów należących do obu grup – właściwej i kontrolnej punktację w danej próbie, odsetek popełnionych błędów, statystykę występowania danej cechy itp. w postaci licznych (75) wykresów słupkowych, kołowych i punktowych. Zestawienia liczbowe, procentowe, wreszcie najbardziej moim zdaniem interesujące tzw. linie trendu wyznaczane na podstawie jednostkowego rozkładu zmiennej, ukazujące tendencje rozwojowe danej właściwości mowy uczniów z ADHD, stały się dla Autorki dysertacji głównymi wskaźnikami stopnia opanowania konkretnych umiejętności przez uczniów młodszych klas. Każdorazowe zestawienie osiągnięć dzieci z ADHD z wynikami ich rówieśników prowadzi do formułowania wniosków na temat stopnia opanowania przez nich konkretnych sprawności językowych na różnych etapach nauki szkolnej. Ich zwięzłe podsumowanie znalazło się w rozdziale 7. pracy, w którym obok przedstawienia istotnych różnic jakościowych i ilościowych w zakresie poszczególnych prób w obu grupach badawczych Autorka zaprezentowała w syntetyczny sposób zasadnicze różnice w rozwoju kompetencji językowej, komunikacyjnej i kulturowej dzieci z ADHD w stosunku do ich rówieśników neurotypowych. Wyjątkowo cenne, ponieważ nowe w badaniach nad zaburzeniami mowy w zespole nadpobudliwości psychoruchowej, okazały się wnioski dotyczące zaburzeń w zakresie gramatyki, rozumienia i nazywania relacji czasowych, i przestrzennych, trudności w budowaniu narracji. Dzięki szerokiemu spektrum badań umiejętności językowych dzieci z ADHD udało się Doktorantce dowieść postawioną we *Wstępie* tezę o istnieniu językowych objawów zespołu deficytu uwagi i zachowania. Stwierdza w końcowej partii pracy, że rozwój funkcjonowania językowego uczniów z ADHD „jest opóźniony w stosunku do tempa nabywania i precyzowania umiejętności językowych uczniów neurotypowych na poziomie każdej z badanych w niniejszej pracy płaszczyzn opisu języka” (s. 258). To z kolei pozwoliło jej na sformułowanie postulatu „stymulowania rozwoju językowego w ADHD, niezależnie od występowania wad wymowy” jako jednego z elementów wielospecjalistycznej terapii dzieci ze zdiagnozowanym zespołem nadpobudliwości ruchowej. Trudno nie zgodzić się z przedstawionymi wnioskami i postulatami, zwłaszcza po zapoznaniu się z rzetelnie udokumentowanymi wynikami badań opartymi na statystycznych wyliczeniach, zaprezentowanymi w czytelny, przejrzysty sposób.

Redakcyjno-stylistyczna strona pracy

Przedstawiona do recenzji praca napisana jest na ogół poprawną polszczyzną, choć zdarzają się nieliczne błędy gramatyczne, składniowe (np. na s. 127: ...”dysproporcje na niekorzyść dla dzieci...”; s. 256: „Dzieci nadpobudliwe odstawały zatem od rówieśników pod względem: (...) mniej starannej formie dokonywanych zapisów), interpunkcyjne (np. na s. 141 przed zaimkiem *jak*) i stylistyczne, wynikające z powszechnego obecnie w polszczyźnie dążenia do skrótowego wyrażania myśli. Skutkuje to pewnymi niedopowiedzeniami, np. „Logopedia jako dyscyplina naukowa wkracza wciąż na nowe obszary badawcze, stale poszerzając swoje bogactwo”. (s. 7), czy „(...) każdy z modeli [akwizycji języka IJ] (...) wnosi do stanu nauki nowe kwestie, które w istotny sposób wpływają na poszerzenie wiedzy”. (s. 28). Sporadycznie, zapewne z potrzeby użycia odpowiedniego synonimu Autorka, stosuje zaskakujące metaforyczne określenie materiału poddanego analizie w postaci „bateria badawcza”, które wydaje mi się niestosowne w pracach językoznawczych. Drobne uwagi edytorskie odnoszą się do redakcji *Bibliografii*. W niektórych zapisach bibliograficznych nie zastosowano kursywy przy zapisie tytułów, gdzieś tam brakuje w opisie artykułów stron, na których znajdują się w czasopiśmie. W sumie zauważone uchybienia są niewielkie i nie wpływają na zrozumiałość tekstu, który został napisany stylem naukowym .

Podsumowanie

Przedłożona do oceny dysertacja doktorska zasługuje zdecydowanie na ocenę pozytywną. Jest tekstem wartościowym i potrzebnym, stanowi istotny wkład w badania nad zaburzeniami komunikacji językowej dzieci z ADHD. Przemyślane, znakomicie przygotowane i konsekwentne gromadzenie materiału oraz jego analiza świadczą o pracowitości i solidności badawczej Doktorantki. Należy podkreślić, że zarówno samodzielnie zaprojektowane narzędzie diagnostyczne, jak i niektóre efekty badań można zastosować podczas diagnozy i terapii logopedycznej dzieci z zespołem nadpobudliwości ruchowej z deficytem uwagi. Praca posiada bowiem walory praktyczne, które uważam za jej bardzo duży atut.

Konkluzja

Rozprawa mgr Elżbiety Szabelskiej, pt. *Mowa dzieci z ADHD w wieku wczesnoszkolnym* spełnia wymogi określone w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z

2003 r. Nr 65, poz. 595; z późn. zm.), tzn. stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, wykazuje, iż Autorka dysponuje ogólną wiedzą teoretyczną z zakresu językoznawstwa, a także potwierdza jej umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. W związku z tym wnioskuję o dopuszczenie Autorki recenzowanej pracy do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Dr hab. Irena Jaros, prof. UŁ